

CIÈNCIA PER A LA CIUTADANIA RURAL

DESENVOLUPAR EL TERRITORI DE MANERA COL·LABORATIVA

Xavier Ginés Sánchez, Vicent A. Querol i Jordi Marín i Monfort

La relació de la ciència amb els espais rurals ha estat condicionada per les transformacions socials, la mateixa evolució de la ciutat i les diverses funcions que s'han adscrit a unes àrees sovint menystingudes socialment. Tanmateix, la capacitat de la ciència d'experimentar-se de baix cap a dalt, amb una mirada des del territori, té

la potencialitat de contribuir de forma determinant a fer front als múltiples reptes que tenen les àrees rurals. Aquest és l'esperit del Fòrum de la Nova Ruralitat de les comarques del nord valencianes, una experiència en què la ciència ciutadana ha servit com a revulsiu mobilitzador en un territori greument despoblat.

El Fòrum de la Nova Ruralitat reivindica les experiències vitals i professionals de persones que viuen al rural perquè així ho han decidit, testimonis que posen en evidència l'existència d'aquesta nova manera de veure i viure el rural, amb orgull, amb formació i exigint uns drets que corresponen a la ciutadania amb independència del lloc on visca.

■ EL RURAL AL SERVEI DE L'URBÀ

La ciutat és l'espai de la ciència per antonomàsia (Dierig et al., 2003) i la seua producció està condicionada a aquesta relació que sobrepassa el fet geogràfic:

En l'actualitat, la ciutat moderna, en convertir-se en centre de decisió –o, millor encara, en agrupar els centres de decisió– intensifica, organitzant-la, l'explotació de la societat sencera [...] Això vol dir, no que la ciutat siga lloc passiu de la producció o la concentració de capitals, sinó que, «l'urbà» intervé com a tal en la producció (en els mitjans de producció). (Lefebvre, 1978, p. 76)

La definició que les ciències socials han fet del rural conté implícita, en massa ocasions, una construcció associada a «allò que no és urbà» (García Bartolomé, 1991) que les arrossega a seleccionar i determinar els problemes a què enfrontar-se en funció de la realitat urbana. La mirada científica s'ha centrat en la ruralitat interessada per les seues dimensions físiques, agràries, culturals o ambientals, a la recerca de solucions a les necessitats urbanes en l'espai rural.

«El desenvolupament de la població rural sempre ha estat supeditat als interessos urbans»

Cadascuna de les funcions assignades històricament al rural ha generat molta activitat científica, però, a cada passa, les persones que habiten el territori rural han estat menys rellevants. Van ser un recurs per a la producció agrària, al camp, que va suscitar l'interès científic dels primers fisiòcrates (Anes, 1996). Aquestes idees van contribuir al procés industrialitzador del camp, que va abandonar una multitud d'activitats per anar especialitzant-se en la seua funció productivista agrària (Saraceno, 1990). L'espai rural havia incrementat també el seu rol com a reservori de mà d'obra, poblat per un contingent que abandonava el camp atret per la demanda laboral de la indústria urbana i expulsat, al mateix temps, per una forta sobrecàrrega demogràfica difícil de sostenir amb el mode de producció tradicional. En l'actualitat, la «utilitat» de la població rural ha quedat desdibuixada perquè les funcions que li han estat assignades al territori tenen a veure amb valors ambientals i paisatgístics, urbanament

Carme Ripollés Martínez

Les comarques de l'interior del nord del País Valencià constitueixen una zona greument afectada pel problema del despoblament i la progressiva reducció de serveis públics com el transport. En la imatge, alumnat de l'IES de Vilafranca, als Ports.

En 2018, les jornades del Fòrum de la Nova Ruralitat van donar protagonisme a aquelles iniciatives i experiències que, des del territori, tenien com a element vehicular la cultura que emergeix com a factor socialitzador clau.

considerats com a lúdics, espais de consum, pati del darrere o zona d'esbarjo. En cap d'aquestes tres fases la població rural ha estat concebuda com un conjunt de ciutadans amb necessitats pròpies i amb futur. Ans al contrari, el seu desenvolupament sempre ha estat supeditat als interessos urbans.

■ EL PREJUDICI URBÀ

Resulta, però, que la ruralitat ha anat mutant i la seua realitat social actual té poc a veure amb les imatges que se n'han anat construint des de la ciutat. Aquestes han estat «funcionals» i han servit per a facilitar l'extracció del benefici corresponent, ja siga «costumista», que qualifica les persones de «laborioses, senzilles i simples» –que treballen molt a canvi de poc, perquè no tenen massa necessitats–, o «realista», que les titlla d'endarrerides,

Sara Bellés

La gent de la ruralitat està cansada de ser investigada i estudiada, sense que després res canvie a millor en la seua realitat. En el moment actual, reclama instruments de qualitat que li permeten dotar-se de major autonomia i independència respecte del domini del «sentit comú» científic, mediàtic i polític. Dalt, cartell de les III Jornades del Fòrum Nova Ruralitat, celebrades el 2019 a Benlloc (Castelló).

«La definició que les ciències socials han fet del rural conté implícita, en massa ocasions, una construcció associada a “allò que no és urbà”»

tosques, o brutes... i, per tant, que anima a la fugida cap a la ciutat. En aquest sentit resulta interessant l'obra de Raymond Williams (2001), en què analitza el canvi en el tractament del camp i la ciutat en la literatura anglesa. A l'Estat espanyol comencen a haver-hi estudis al respecte com el de Barbara Heinsch (2015).

Malgrat això, per contra, avui els habitants de la ruralia són, primer que res, ciutadans i ciutadanes no diferenciats dels urbans (Linck, 2001). Tanmateix, les mirades són ideològiques, la qual cosa explica l'èxit del prejudici que obstaculitza canviar els marcs d'interpretació (Ginés i Querol, 2019). Costa molt que els mitjans de comunicació, l'opinió pública en general, la classe política i, també, el món científic es posen unes ulleres noves amb què fixar l'atenció en les persones i les condicions diverses de la ruralitat (Sherry i Shortall, 2019).

De fet, un clam que s'escolta sovint a les Jornades de la Nova Ruralitat (espai de reflexió i debat de representants de les comarques de Castelló i el món acadèmic al voltant d'una visió constructiva de la ruralitat) és que la gent de la ruralitat està cansada de ser investigada i estudiada, sense que després res canvie a millor en la seua realitat. Són nombrosos els estudis realitzats sobre la ruralia on aquesta només és l'objecte d'estudi i ni tan sols se li retorna el resultat de la investigació en què havia participat. Aquest fet genera la sensació de ser utilitzats en benefici d'altri i alimenta la desconfiança envers futurs treballs de recerca amb independència de qui els promoga. En el pitjor dels casos, aquestes pràctiques poden desembocar en un fort rebuig cap a la ciència en general.

■ TEIXINT XARXES DE CONFIANÇA

La Universitat Jaume I (UJI) de Castelló treballa des de fa més de vint anys en la dinamització cultural i també en alguns projectes d'investigació amb diversos col·lectius veïnals i professionals de les comarques de l'interior del nord del País Valencià. Aquesta és una zona greument afectada pel problema del despoblament. En 2016, el procés de relació pràctica i teòrica va culminar amb l'assumpció d'una nova forma d'interpretar l'àmbit rural: la creació del concepte *nova ruralitat* (Bonnal et al., 2003). Aquesta perspectiva implicava també un canvi metodològic, però sobretot epistemològic: s'havia evidenciat la necessitat i la demanda de contribuir a la transformació de la realitat rural a través de l'empoderament de la societat que hi resideix fent-la partícip des d'un inici d'aquesta transformació.

En el procés es van trencar, a propòsit, formes de treball clàssiques a l'hora d'abordar la problemàtica rural, i també supòsits ideològics tan «naturalitzats» que sovint resten invisibles: els processos socials no són naturals i s'hi pot intervenir des de l'acció política, en un sentit o en un altre. La ciència es produeix en aquest context per a la transformació social, demandada pel col·lectiu que s'ha rebel·lat davant el procés científic clàssic que el considera només adjunt inevitable de l'objecte d'investigació –el territori–, però que també és recurs necessari de coneixement. La mirada científica es va plantejar de baix cap a dalt en diverses dimensions. En primer lloc, política, perquè de l'acumulació d'estudis que les administracions generen sobre el problema rural es passa al fet que les persones administrades investiguen les conseqüències de les polítiques del govern. En segon lloc, social: que el coneixement es produïska en un grup desafavorit representa que aquest comença a acumular capital cultural i, amb aquest, autonomia. I, finalment, metodològica. L'investigador professional que se serveix d'una mostra social esdevé en aquest procés un instrument tècnic al servei de la comunitat de la qual també forma part.

El procés científic ha esdevingut un procés participatiu ciutadà que està sent capaç de mobilitzar la ciutadania (Caballero Ferrándiz et al., 2019). De resultes d'aquesta inversió general s'està incrementant la capacitat de la societat rural per llegir entre línies el que moltes vegades no són més que cants de sirena, provinents d'empreses, institucions governamentals i, fins i tot, també de fundacions sense afany de lucre.

La fórmula, tanmateix, no és nova. La investigació-acció participativa (IAP) és un mètode usat amb certa freqüència per aconseguir l'activació de les comunitats amb problemes. Adaptada a les comunitats rurals, la IAP es transforma en la diagnosi rural participativa (DRP) i sovint es tracta d'intervencions que intenten resoldre conflictes originats per disputes sobre recursos agraris o ambientals. En el cas que ens ocupa, tanmateix, la qüestió és que no es tracta d'intervenir en un conflicte concret sinó en la problemàtica de la ruralitat en general.

En el moment actual, la ruralitat reclama instruments de qualitat que no sols la tinguen en compte, sinó que li permeten dotar-se de major autonomia i independència respecte del domini del «sentit comú» científic, mediàtic i polític.

■ L'ECLOSIO D'UNA NOVA FORMA DE RELACIONAR-SE

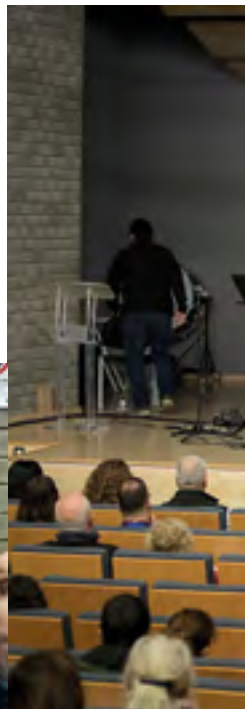
La relació entre l'UJI i el territori ha servit per a bastir una xarxa molt potent amb actors repartits per tot

l'àmbit rural que, de ser receptors passius d'accions de formació, han passat a crear contingut, a construir coneixement i, per tant, a prendre un paper actiu que incideix directament en l'entorn i en la mateixa universitat. El Programa d'Extensió Universitària (PEU) de la Universitat de Castelló ha esdevingut un revulsiu per al rural castellanenc i ha contribuït a la generació d'una «nova ruralitat» amb veu pròpia, que reclama ser escoltada i que és capaç d'aportar solucions per si mateixa.

Aquest nou paradigma per al rural es va materialitzar el 2017 en les I Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat celebrades a Benlloc (Plana Alta). En aquestes jornades es van aplegar representants de diferents àmbits, públics i privats, vinguts de tot el territori per posar en comú quina és aquesta nova ruralitat vista des de cada sector. A partir d'intervencions en taules rodones i conferències, es van presentar les experiències vitals i professionals de persones que viuen al rural perquè així ho han decidit, testimonis que posen en evidència l'existència d'aquesta nova manera de veure i viure el rural, amb orgull, amb formació i exigint uns drets que corresponen a la ciutadania amb independència del lloc on visca. Com era previsible, en aquestes I Jornades el problema del despoblament va aparèixer de forma transversal. Tanmateix, i això no era tan previsible, es vinculava a tres eixos: joventut, habitatge i mobilitat. Que el problema del despoblament al segle XXI era una qüestió de joves ja s'havia teoritzat des de l'àmbit acadèmic (com

ACF Fotografia

«La ruralitat ha anat mutant i la seua realitat social actual té poc a veure amb les imatges que se n'han anat construint des de la ciutat»

també el de l'habitatge i la mobilitat), però va ser en aquestes jornades on es va evidenciar un quart element que resultaria cabdal i vertebrador per a les segones: la cultura.

Per tant, en l'edició de 2018 es va donar protagonisme a aquelles iniciatives i experiències que, des del territori, tenien com a element vehicular la cultura. Aquesta emergia com un factor socialitzador clau i també com un recurs ideològic de reivindicació de la identitat rural, necessària per a retenir població. D'altra banda, es denunciava que l'oferta cultural conformava un teixit que es concentrava en les grans urbs, fins i tot aquell promogut per les institucions públiques i que sovint exclou el rural de les seues programacions.

Amb tot, aquestes dues edicions de les jornades van fer servir un format molt estàndard on el públic té un grau de participació més aviat passiu. Si bé la ciutadania del rural va tenir la veu protagonista a les ponències i en la presentació d'experiències que es van fer, el públic

assistent es limitava a participar al torn de preguntes. Davant d'això, des de l'organització es va fer un pas endavant i es va proposar a la ciutadania que definira com havien de ser les terceres jornades. D'aquesta manera es va fer un salt qualitatiu determinant: la societat rural va passar de tenir un rol com a ponent o públic a assumir-ne un com a dissenyadora i organitzadora.

Així es va plantejar la necessitat de crear grups de treball sectorials, on es pogueren afegir més veus del territori, amb la finalitat de detectar «polítiques de despoblament». Val a dir que en aquest moment les institucions governamentals ja havien introduït a les seues respectives agendes el problema del despoblament (l'any 2017 s'aprovà l'Estratègia Nacional davant el Repte Demogràfic i es creà la Comissió Interdepartamental per a la Lluita contra el Despoblament dels Municipis Valencians). Malgrat tot, s'evidenciava una contradicció amb el fet que no assumiren que el problema era de les polítiques desenvolupades històricament i que,

per tant, la responsabilitat també havia de ser política. Aquest procés de diagnosi va implicar una recerca prèvia d'informació, la celebració de debats i l'assumpció de consensos a l'hora de determinar prioritats en un procés conduït per la mateixa ciutadania. En aquest, la Universitat va assumir un rol d'assistència tècnica i relatoria.

El treball dels grups va començar sis mesos abans de la celebració de les III Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat (2019) i s'hi acabarien implicant més de 150 persones. El resultat va quedar plasmat en un document conjunt, de síntesi, que, sota el títol «Manifest per un govern equitatiu del territori valencià»,¹ va ser consensuat de forma assembleària. En les mateixes jornades es va decidir constituir el Fòrum de la Nova Ruralitat per tal de donar visibilitat a tot el treball fet, així com per habilitar un espai de trobada per a fer recerca, reflexionar i donar continuïtat a tota la feina feta fins al moment. Posteriorment, es va presentar el manifest a la Mesa de les Corts Valencianes, se'n va fer difusió mediàtica i s'inicià una ronda de presentacions pel territori amb

la finalitat de sumar adhesions i de continuar el treball dels grups sumant-hi totes les veus. En aquest temps, el Fòrum de la Nova Ruralitat ha esdevingut una referència a l'hora de determinar els problemes i avaluar les propostes per tractar el repte del despoblament i del rural en general.

En 2020 les IV Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat van estar organitzades pel Fòrum de la Nova

ACF Fotografia

En 2020, les IV Jornades d'Afirmació de la Nova Ruralitat van congregar les ponències i taules rodones clàssiques amb grups de treball que van analitzar en profunditat les experiències presentades.

«La mirada científica s'ha centrat en la ruralitat a la recerca de solucions a les necessitats urbanes»

¹ Disponible a <https://novaruralitat.org/manifest/>

Ruralitat, mentre que la Universitat Jaume I va assumir un paper col·laborador. En aquesta ocasió es va optar per un format que ha conjugat les ponències i taules rodones clàssiques amb el procés participatiu propi que caracteritza el Fòrum: una vegada seleccionades quatre experiències (Associació Micropobles de Catalunya, Universitat de les Highlands and Islands d'Escòcia, Pueblos Vivos i transport a la demanda) es van constituir quatre grups de treball que les van analitzar en profunditat prèviament a la celebració de les Jornades. Durant la trobada, quatre representants de cada grup de treball acompanyaven l'exposició dels ponents convidats de cada projecte i eren els que interlocutaven amb aquests en primer lloc, abans d'obrir el torn de paraula al públic. La fórmula s'ha revelat molt potent, ja que aquesta anàlisi prèvia va donar una qualitat molt elevada i profunda al debat sobre cada iniciativa. La quarta edició va concloure amb una clara comanda de dissenyar polítiques *ad hoc* per a la ciutadania rural.

■ UNA CIÈNCIA PER AL FUTUR RURAL

Del procés exposat se'n deriven algunes claus per a l'establiment d'una ciència ciutadana forta. En aquest cas, l'evolució cap a una mirada científica compartida esdevé un camí llarg, de bastiment d'un clima de confiança sostingut en el temps i on la perllongada alimentació del procés dona fruits (Zapata Hernández, 2016) que es poden captar en múltiples dimensions: l'augment de la participació i de l'autonomia dels agents que viuen al territori, l'empoderament de segments vulnerables de la població, la generació de xarxes... i un seguit de beneficis socials, econòmics, culturals o administratius. Però també cristal·litza una forma compartida i col·laborativa de fer ciència. L'estira-i-arronsa d'evidències empíriques i de vivències quotidianes amb categories acadèmiques, polítiques o institucionals dibuixa un terreny de joc obert i estimulants. S'han trobat moments en què les categories científiques s'esmicolen per la força d'un sentir quotidià que les fa inservibles per al desenvolupament; i també s'han posat en quarantena relats que redundaven en prejudicis en contrastar-los amb una mirada teòrica ampla i diversa. Resulta vivificant el fet d'interpel·lar-se en un plànol d'avenç cap al desenvolupament, de curiositat inesgotable sobre els fets i les polítiques al territori i sobre les anàlisis científiques.

La ciència ha d'aportar llum al progrés de la humanitat sense discriminacions, contribuint en la recerca d'una justícia per als qui, independentment de l'espai que habitem, som mereixedors d'una ciutadania plena, més enllà dels murs de la ciutat (Soja, 2014). Per la seua

banda, les societats més vulnerables han de poder incorporar la seua veu al coneixement i compartir un espai de reflexió que permeta encarar els múltiples reptes de futur a què fa front la ruralitat. ☺

REFERÈNCIES

- Anes, G. (1996). Del expediente de ley agraria al informe de Jovellanos. En Á. García Sanz, & J. Sanz Fernández (coords.), *Reformas y política agraria en la historia de España* (p. 69–103). MAPA.
- Bonnal, P., Bosc, P. M., Diaz, J. M., & Losch, B. (15-17 d'octubre de 2003). «Multifuncionalidad de la agricultura» y «Nueva Ruralidad». ¿Reestructuración de las políticas públicas a la hora de la globalización? Seminario internacional El Mundo Rural: Transformaciones y perspectivas a la luz de la Nueva Ruralidad. Universitat Javeriana, CLACSO i REDCAPA, Bogotá, Colòmbia.
- Caballero Ferrándiz, J., Martín Gutiérrez, P., & Villasante, T. R. (2019). Debatiendo las metodologías participativas: Un proceso en ocho saltos. *Empiria*, 44, 21–45. <https://doi.org/10.5944/empiria.44.2019.25350>
- Dierig, S., Lachmund, J., & Mendelsohn, J. A. (2003). Introduction: Toward an urban history of science. *Osiris*, 18(1), 1–19. <https://doi.org/10.1086/649374>
- García Bartolomé, J. M. (1991). Sobre el concepto de ruralidad: Crisis y renacimiento rural. *Política y Sociedad*, 8, 87–94. <https://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/view/POSO9191120087A>
- Ginés, X., & Querol, V. (2019). Construcción social de lo rural y Nueva Ruralidad. Una aproximación al marco de interpretación de lo rural de agentes políticos y sociales. *Economía Agraria y Recursos Naturales*, 19(1), 37–57. <https://doi.org/10.7201/earn.2019.01.03>
- Heinsch, B. (2015). La oposición campo-ciudad en la Edad de Plata. Una nueva mirada hacia la expresión de las regiones. *Tonos Digital*, 29. <http://www.tonosdigital.com/ojs/index.php/tonos/article/view/1317>
- Lefebvre, H. (1978). *El derecho a la ciudad*. Península.
- Linck, T. (2001). El campo en la ciudad: Reflexiones en torno a las ruralidades emergentes. *Relaciones. Estudios de Historia y Sociedad*, XXII(85). <https://www.redalyc.org/pdf/137/13708504.pdf>
- Saraceno, E. (1990). La evolución de las estructuras agrarias y el papel de la pluriactividad en los procesos de industrialización antiguos y actuales. En Arklenton Research (Coord.), *Cambio rural en Europa. Programa de investigación sobre las estructuras agrarias y la pluriactividad* (p. 117–132). Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- Sherry, E., & Shortall, S. (2019). Methodological fallacies and perceptions of rural disparity: How rural proofing addresses real versus abstract needs. *Journal of Rural Studies*, 68, 336–343. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.12.005>
- Soja, E. W. (2014). *En busca de la justicia espacial*. Tirant lo Blanch.
- Williams, R. (2001). *El campo y la ciudad*. Paidós.
- Zapata Hernández, V. M. (2016). Los procesos de innovación social mediante la participación ciudadana como estrategia para el desarrollo local. En A. Martínez Puche, X. Amat-Montesinos, I. Sancho Carbonell, & D. Sanchiz Castaño (Eds.), *Profesionales y herramientas para el desarrollo local y sus sinergias territoriales. Evaluación y propuestas de futuro* (p. 79–103). Universitat d'Alacant. <https://doi.org/10.14198/IXCongresoDesarrolloLocal-06>
- XAVIER GINÉS SÁNCHEZ.** Professor de Sociologia de la Universitat Jaume I de Castelló. Investiga sobre ruralitat, moviments socials i comunicació. És membre del Fòrum de la Nova Ruralitat.
- VICENT A. QUEROL.** Sociòleg. Professor al Departament de Filosofia i Sociologia de la Universitat Jaume I de Castelló i investigador del Grup de Recerca DESiRES (Desigualtat i Resistències). President del Comitè de Sociologia Rural de la Federació Espanyola de Sociologia i director de la Càtedra de Bretxa Digital i Territori.
- JORDI MARÍN I MONFORT.** Químic. Professor de Secundària, coordinador de formació i educació del Fòrum de la Nova Ruralitat i membre del Centre d'Estudis dels Ports.